

TITUS TOBLER, 19TH CENTURY RESEARCHER OF ERETZ ISRAEL /
טיטוס טובלר, מחוקריה של ארץ-ישראל במאה הי"ט
NEROG MIAHC dna NRETS NOMIHS גורן חיים, שמעון שטרן, s(rohtuA):
Source:

Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv /
קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה
תמוז תשמ"ח (יוני) 48-30, pp. 48 / 1988,
יד יצחק בן-צ

טיטוס טובלר, מחוקריה של ארץ-ישראל במאה הי"ט

שמעון שטרן

חקר ארץ-ישראל במאה הי"ט וטובלר הביבליוגראף*

עד המחצית הראשונה של המאה הי"ט ארץ-ישראל היתה ארץ לא נודעת. לפני כמאה וחמישים שנה היא נפתחה בפני צליינים, נוסעים וחוקרים, ואלה כתבו עליה מאות ספרים ומאמרים. הרשימה הביבליוגראפית של ספרות זו, שערך רוריכט ב-1890, מונה 3,515 מחברים שכתבו על ארץ-ישראל בשנים 300 עד 1877.¹ מהם נוספו במאה הי"ט בלבד 1,900 מחברים.

בין הסיבות למסעות הרבים יש למנות את ההתעניינות הדתית של הנוצרים מאירופה; את 'גילוי' ארץ-ישראל על-ידי חיילי נפוליאון; את מישטר הקפיטולציות, אשר הקל, בייחוד אחרי אמצע המאה, על חדירת גופים כנסייתיים לארץ ועל הקמת קונסוליות זרות בה; את המצאת אוניות הקיטור והרכבת אשר הקלו על הנסיעה עד לשערי ארץ-ישראל; את פתיחת תעלת-סואץ ב-1869, אשר הגדילה מאוד את מספר האוניות הפוקדות את האזור; את התמיכה העקיפה והישירה שנתנו המעצמות לכנסיות ולצליינים, כדי לקדם בכך את האינטרסים האימפריאליסטיים שלהן, ועוד התפתחויות היסטוריות, תרבותיות וטכנולוגיות אחרות.

המחקר של ארץ-ישראל כפי שנראתה במאה הי"ט מסתייע בספרי המסע והמחקר שנכתבו אז כבסיס להכרת הארץ באותה תקופה. מכאן נובעת חשיבותם של המפעלים הביבליוגראפיים שנערכו אז. לחיבורו של רוריכט שנזכר לעיל, קדם זה של טיטוס טובלר ככעשרים שנה. גם רשימתו הביבליוגראפית של טובלר מקיפה את הספרות הגיאוגראפית של ארץ-ישראל משנת 333 ועד למועד כתיבת רשימתו, 1867, כאשר המושג 'גיאוגראפי' נתפס אצלו כמובן הרחב ביותר שאפשר לייחס למלה זו.² טובלר העיד בעצמו על חיבור זה במכתב שכתב לאחד מחבריו, כי יש בו 'אלף ואחד אגלי-זיעה וכאלף וחמש מאות פריטים';³ דהיינו, נמנו בו כמספר הזה של נוסעים. רבים מנוסעים אלה כתבו יותר מיצירה אחת, ובמיוחד המאוחרים בהם (גם ברשימתו של רוריכט כל נוסע, ולא כל יצירה, מהווה פריט). ספרו של טובלר היה סיכום של מפעל חייו, פרי עבודתו במשך למעלה משלושים שנה. הוא עצמו היה מודע למגרעות של חלק מעבודה זו:

* רשימת פרסומיו של טובלר, העוסקים בארץ-ישראל, מובאים כנספח להלן.

1 R. Röhrich, *Bibliotheca Geographica Palaestinae*, Berlin 1890 (Jerusalem 1963) [להלן: רוריכט]. וראה גם השלמה של מילאו לרשימתו המקורית של רוריכט (נספח למהדורת ירושלים 1963): F. Mühlau, 'Beiträge zur Palästinaliteratur im Anschluss an Röhrich's Bibliotheca geographica W.A. Neumann, [להלן: מילאו]. וכן השלמות של נוימן, *ZDPV*, 16 (1893), pp. 209-234 'Beiträge zur Kenntniss der Palästina Literatur', *ZDPV*, 14 (1891), 113-134 (Jerusalem 1963) [להלן: נוימן].

2 T. Tobler, *Bibliographia Geographica Palaestinae*, Leipzig 1867 (Amsterdam 1964) [להלן: טובלר, ביבליוגראפיה].

3 H.J. Heim, *Dr. Titus Tobler: der Palästinafahrer. Ein appenzellisches Lebensbild*, Zürich-Trogen 1879, p. 104 [להלן: היים].

אגב, נשאר עוד הרכה מה לעשות, ואיש אינו משוכנע בכך יותר מהמחבר בעצמו. שום איש המכיר את הארץ ואת הספרות עליה, ואשר ישפוט את ספרי, לא יוכל שלא למצוא בו מגרעות... מאחר שעבדתי מזה שלושים שנה בערך בענף זה של המדע, הטיפול לא היה לצערי אחיד. ראשית, משום שבהתחלה התחשבתי בעיקר בירושלים; שנית, משום שבמשך הזמן עבדתי יותר ביסודיות... כחלק השני [המטפל בספרים שלא עברו תחת ידיו של המחבר] יש משקל יתר לספרות בשפה הגרמנית.⁴

ואמנם, 1,094 הפריטים אצל טובלר מכסים תקופה, בה מצא וורייכט 2,890 פריטים, וכנגד 121 מפות אצל טובלר, מונה וורייכט עד לאותו תאריך לא פחות מ-658 מפות.⁵ מורגש כאן ההבדל בין טובלר, הרופא הכפרי הנמצא הרחק ממרכזי האוכלוסיה וספריותיהם, ואשר לא קיבל כימי חייו כל הכשרה של ספרן, לבין וורייכט, המורה בעל המיומנות של ספרן. אך יש בעבודתו של טובלר גם יתרונות לעומת העבודה המקיפה יותר של וורייכט, ובראש וראשונה העובדה שזוהי ביבליוגראפיה מוערת. טובלר מציין את מידת רצינותם ו'מדעיותם' של הסופרים והחיבורים המובאים, מבקר אותם, מעיר על חולשותיהם ועל יתרונותיהם. דעותיו הן דעת יחיד, ויש כמוכן יצירות, אשר לגביהן מבקרים אחרים חלקו על שיפוטו של טובלר.

טובלר ידוע לא רק בזכות סיכומו הביבליוגראפי של ספרות ארץ-ישראל. הוא גם ביקר בארץ ארבע פעמים, בין השנים 1835-1865. בעקבות כל מסע הוציא לאור ספרי מסע ומחקר. וורייכט מונה 57 פריטים שנכתבו על-ידי טובלר (51 ברשימתו העיקרית, ו-6 במוסף). חלק מפריטים אלה הוא מאמרים בעיתון *Das Ausland* (ראה להלן); חלק אחר של פירסומו של טובלר הוא ספרים — מיעוטם ספרי-מסע ורובם ספרי-מחקר, פרי מחקריו של המחבר, בעיקר בירושלים ובסביבתה. טובלר גם הוציא לאור כתבים מימי-הביניים של עולי-רגל לארץ-ישראל.⁶

תולדות חייו⁷

טיטוס טובלר נולד ב-1806 כבנו של כומר כפרי בצפון-מזרח שווייץ. את השכלתו הרפואית קנה בערים ציריך, וינה ווירצבורג (גרמניה), אך את מרבית ימי חייו בילה בכפרים שונים ובערים קטנות באזור הולדתו בשווייץ. עם זאת הוא ערך מסעות רבים וארוכים לאזורים שונים, בנוסף לארבעת מסעותיו לארץ-ישראל. בין היתר הגיע ללונדון, לברלין, לאיטליה, לספרד ואפילו לצפון-אפריקה. כפראג וכווינה שהם מספר פעמים, וכן הירבה להסתובב בעריה וככפריה של שווייץ. מסעות אלו לא היו דבר קל, במיוחד במחצית חייו הראשונה, כאשר מסילת-הברזל טרם התפתחה. טובלר התעניין בתחומים שונים. כבר בצעירותו עסק בחקר כלשני של ניבי מולדתו, נוסף לעבודתו כרופא. הוא פירסם ב-1837 ספר בשם 'אוצר הלשון של אֶפְנָצְל', ובו אוסף של ביטויים,

4 טובלר, ביבליוגראפיה, עמ' IV-III.

5 F. Mühlau, 'Beiträge zur Palästinaliteratur' (אצל וורייכט, לעיל הערה 1, עמ' 685).

6 *Magistri Thetmari, Iter ad Terram Sanctam, A.D. 1217*, St. Gallen 1851; *De locis Sanctis quae perambulavit Antoninus Martyr ca. A.D. 570*, St. Gallen 1863; *Theodorici libellus de locis sanctis ed. ca. A.D. 1172*, St. Gallen 1865; *Palaestinae descriptiones ex saeculo IV, V et VI*, St. Gallen-Paris-London 1869; *Descriptiones Terrae Sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV*, Leipzig 1874; *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae Sanctae ex saeculo IV-XI* (eds. T. Tobler & A. Molinier), Genève 1877-1880.

7 נתונים ביבליוגראפיים אלה לפי היים, עמ' 98-99.

8 מרבית הנתונים הביוגראפיים לפי היים.

ד"ר טיטוס טובלר (תחריט) וחתימת ידו

ניבים ופתגמים מקומיים.⁸ גם אחר-כך המשיך לעסוק בבלשנות ופירסם כתבים שונים על ניבים שווייציים ישנים וחדשים. עיסוק זה דרש ממנו מסעות רבים בתוך תחומי שווייץ, כדי ללקט את חומר הגלם למחקריו, הן בספריות והן אצל תושבי המחוזות השונים. טובלר עסק גם בפוליטיקה. הוא השתייך לזרם הרפורמי-הליברלי המתון. בין היתר מילא תפקידים של ראש הכפר (Ammann), ב-1839; חבר הפרלמנט השווייצרי (Nationalrat) מ-1853 עד 1857. מ-1830 ואילך היה במשך עשרות שנים חבר בוועדות מדיניות, חוקתיות ורפואיות שונות של השלטונות הקנטונליים (מחוזיים) והכלל-ארציים. בוועדות אלו פעל למען תיקונים חוקתיים ומדיניים.

טובלר פירסם ספרים גם בתחומים נוספים, כגון ספרו הראשון שראה אור ב-1830, ואשר היה 'רומן משפחתי' שעיקר כוונותיו היה הפצת רעיונות של רפואה משפחתית ובריאות משפחתית. בצעירותו שלח ידו גם בכתיבת שירים – לדברי בני תקופתו ללא הצלחה רבה. טובלר נפטר בשנת 1877 בעיר מינכן והובא לקבורה בכפר באזור הולדתו.

מסעותיו לארץ-ישראל

למסע הראשון (אוגוסט 1835) טובלר יצא בלי שהתכוון להיות חוקר או לעסוק בארץ-ישראל דווקא. מסע זה הוביל אותו תחילה לאוסטריה ולאיטליה, משם הפליג למצרים, מטרת נסיעתו העיקרית. לאחר שהייה של שבועות אחדים שם, שכללה שיט על הנילוס במשך שישה ימים, רכב דרך צפון-סיני לרפיח. משם עלה לירושלים, בה שהה שבוע ימים בלבד, כשהוא מטושטש בגלל

מחלה שפקדה אותו. לעומת זאת, נשאר חודש שלם ביפו, בטרם שהפליג דרך רודוס לקושטא. בשובו לאיטליה חזר ברגל (!) ובמגלשת-שלג לביתו שבשווייץ, אליו הגיע במאי 1836. כדרך הנוסעים באותם הימים, פירסם את רשמיו בספר 'מסע תענוגות לארץ קדם'.⁹ בעקבות מסע זה החליט לחזור ולבקר בארץ-ישראל. במיוחד חרה לו, שביקורו בירושלים היה כה חטוף.

המסע השני התקיים כעבור עשר שנים (1845). טובלר התכוון למסע זה במשך יותר משנה, הן בקריאת כל המקורות על ירושלים שנמצאו לו, הן באימונים גופניים שיכשירו אותו למסע. הוא ישן במשך שבועות רבים על הרצפה, כדי לחשל את גופו ולהרגילו לחוסר-נוחיות; נהג צנע במזון ובמשקה, והירבה ללכת ולשחות מדי יום. את דרכו לאיטליה עשה דרך מינכן ווינה, כדי להשלים שם את הכנתו העיונית בספריות. כשהוא מצויד בקרוב לשבע מאות דפי-פוליו של רשימות ותקצירים, יצא דרך טריאסטה ואלכסנדריה ליפו, אליה הגיע ב-18 באוקטובר 1845. אחרי הסגר של שמונה ימים עלה לירושלים, בה שהה כעשרים שבועות. בפרק-זמן זה ביקר גם בבית-לחם, בעמק-הירדן ובמערות-חריתון. אולם את רוב זמנו הקדיש לירושלים, אותה חקר ולמד ככל יכולתו. במארס 1846 יצא דרך שכס, נצרת, טבריה, הכרמל וחיפה לצור, צידון וביירות. מכאן הפליג לאיזמיר, ואחרי הסגר נוסף שהוטל עליו, חזר לטריאסטה. בדרכו הביתה פקד עוד מספר ספריות באיטליה (נרונה, פרגאמו) ובשווייץ (חור).

בעקבות מסעו השני טובלר כתב מספר מונוגראפיות. הוא התכוון להוציא לאור מחקר מקיף על ירושלים וסביבתה, אבל בתחילה לא מצא מ"ל שיהיה מוכן לפרסם מחקר זה, ולכן הסתפק במונוגראפיות על בית-לחם, מפת ירושלים, גולגתא, מעיין השילוח והר-הזיתים.¹⁰ רק כשבע שנים אחרי המסע הצליח להוציא לאור את הראשון בין שלושה ספרים על ירושלים, 'דפי זכרון מירושלים', המתאר את חיי היום-יום בעיר ובארץ בכלל בעת ביקורו השני של המחבר. כעבור שנה-שנתיים יצאו לאור שני הכרכים של ספרו 'טופוגראפיה של ירושלים וסביבתה'. הכרך הראשון מוקדש לירושלים העיר, והשני לסביבותיה, מיריחו ועד אזור רמלה. הספר השלישי העוסק בירושלים הוא 'טופוגראפיה רפואית של ירושלים'.¹¹ ספרו בן שני הכרכים 'טופוגראפיה של ירושלים' היקנה לו פרסום רב ברחבי גרמניה. גם בעיתונות האנגלית והצרפתית הקרובה לנושא החלו לשים לב לחוקר זה ולהתייחס אליו כאל מי שיש להתחשב בדעותיו.

טובלר נסע בקיץ 1851 לפאריס, כדי להכין כתבה על מחקרים של צרפתים בארץ-ישראל.¹² הוא הכיר כתבים צרפתיים רבים, וביניהם גם את אלה של החוקר הנודע דה-סוסי.

המסע השלישי. פרסום המהדורה השנייה של ספרו של אדוארד רובינסון וקריאת טיוטה של פ' צימפל על מסעו בארץ-ישראל עוררו בטובלר את הרצון לצאת בשלישית אל ארץ הקודש.¹³

Idem, *Lustreise ins Morgenland*, Zürich 1839 9

Idem, *Bethlehem in Palästina, topographisch und historisch nach Anschau und Quellen geschildert*, 10
St. Gallen-Bern 1849; idem, *Golgatha, seine Kirchen und Klöster*, St. Gallen-Bern 1851; idem,
El-Kuds, Grundriss von Jerusalem nach Catherwood und Robinson, St. Gallen 1849; idem, *Die*
Siloahquelle und der Oelberg, St. Gallen 1852

Idem, *Denkblätter aus Jerusalem*, Konstanz 1853; idem, *Topographie von Jerusalem und seinen* 11
idem, Beiträge zur [להלן]: טובלר, טופוגראפיה]; Umgebungen, I, Berlin 1853; II, Berlin 1854
medizinischen Topographie von Jerusalem, Berlin 1855

Idem, 'Die neuern Leistungen der Franzosen in der Kunde Palästinas', *Das Ausland* 28 (1855), 12
Nr. 47, pp. 1112-1117

F. Zimpel, *Die Israeliten in Jerusalem*, Stuttgart : 1852 ראה היים, עמ' 83. ספרו של צימפל ראה אור ב-1852 13
1852

שמעון שטרן.

שער הספר
'טופוגראפיה';

המסע התקיים בסוף 1857. תכניתו היתה לבקר אזורים נוספים בארץ, כגון אזור טבריה והכנרת, לשהות כאן עד אחרי חג הפסחא, אותו רצה לעשות בירושלים. בסופו של דבר נאלץ לקצר את שהותו בארץ בגלל חשש מהתפרצות של מגפה. לאחר הפלגה ממרסיי דרך אלכסנדריה הגיע בסוף אוקטובר 1857 ליפו. הוא עלה לירושלים, ממנה יצא לסיור בן שלושה שבועות בהרי-יהודה. אחרי שבועיים נוספים בעיר עצמה, בה ביקר בין היתר את הכישוף גובאט, חזר דרך יפו, ביירות ויוון לטריאסטה, אליה הגיע ערב השנה החדשה, כלומר כארבעה או חמישה חודשים לפני המועד המתוכנן. בדרך לביתו עצר במינכן, שבספריותיה המשיך במחקריו. בעקבות מסע זה פירסם את ספרו 'מסע שלישי לארץ-ישראל בשנת 1857'¹⁴.

המסע הרביעי. בשלושת מסעותיו הראשונים התרכז טובלר בירושלים וכסיכיתה, אם מרצון ואם מאונס. את הרי-יהודה ואת יתר סביבות ירושלים עבר מספר פעמים. רק פעם אחת (ב-1846) הגיע לביקור חטוף בנצרת, ועתה הרגיש טובלר צורך לחקור גם מקום זה. לפיכך החליט לצאת

34

כרביעית לארץ-ישראל, והוא עתה (1865) כמעט בן שישים. על החלטתו זו הקלה העובדה, כי בינתיים הונחה מסילת-ברזל דרך כל איטליה עד ברנדיזי, וכים הפליגו ספינות-קיטור, שהיו מהירות בהרבה ונוחות יותר מספינות-המיפרש הישנות. כך יצא אפוא לאלכסנדריה, וממנה פנה ליפו. במשך שבוע תר את ירושלים, ולראשונה הורשה לבקר בהר-הבית, תמורת דמי-כניסה, דבר שהיה אסור עד אז על לא-מוסלמים. הוא ביקר גם בבית-היתומים החדש של לודוויג שְנֶלֶר, אצל קונראד שיק והקונסול ד"ר גיאורג רוזן וכן אצל אנשים ידועי-שם אחרים מאירופה שחיו אז בירושלים. אולם המשך מסעו המתוכנן שוב השתבש בגלל מגפת כולירה שהשתוללה אז בארץ, ובייחוד בצפונה. לפיכך חשש טובלר לרדת בחיפה מן האוניה שהביאה אותו מיפו, שמא יוכרח לשהות זמן ממושך בהסגר ולא יוכל להפליג הלאה לאירופה. בלב כבד החליט לוותר על ביקורו המתוכנן בנצרת והמשיך ישר לביירות, ממנה חזר לאיטליה. על-מנת שיוכל בכל זאת להשלים את מחקרו המתוכנן על נצרת, שלח לידידים בעיר זו שאלונים ארוכים ומפורטים. הספר על נצרת יצא לאור כעבור שלוש שנים, בצירוף יומן המסע הרביעי.¹⁵ טובלר אמר, לאחר שסיים את כתיבת הספר, כי היה קרוב להחלטה לצאת בפעם החמישית למסע לארץ הקודש, זאת בעקבות חלום שחלם. בסופו של דבר ויתר על נסיעה נוספת והקדיש את יתר ימי חייו לפעילותו הספרותית, ובעיקר להשלמת הביבליוגראפיה של כתבי ארץ-ישראל, אשר יצאה לאור בשנת 1867. כן המשיך לעסוק בפרסום כתבים של צליינים מימי-הביניים.¹⁶

דרך כתיבתו

ספרו הראשון של טובלר, 'מסע תענוגות בארץ קדם', אינו מעיד עדיין על התפתחותו ודרך כתיבתו העתידה. זהו ספר-מסע רגיל, כפי שנהגו לכתוב אותם לעשרות ולמאות במאה הי"ט ובו תיאור שטחי של המראות שנגלו לעיני הנוסע, המקומות בהם עבר והתרשמותו ממראה עיניו. הספר אינו מעיד עדיין על ידיעה מעמיקה, או אפילו על ידיעה מוקדמת כלשהי אודות הארץ והמקומות בהם עבר המחבר. טובלר כתב ספרי-מסע גם בהמשך מסעותיו, אם כחלק מן הספר המדעי, כמו במסע השלישי, ואם כנספח לספרים אחרים, כמו במסעו השני (נספח לספרו 'דפי זכרון מירושלים'), ובמסע הרביעי (נספח לספרו על נצרת). ספרים מסוג זה תפקידם בדרך-כלל להעביר לקורא חוויות מסע, והם אינם באים ללמד אותו חידושים מדעיים או דתיים. ספרות זו היתה נפוצה מאוד במאה הי"ט, כאשר הנסיעה היתה עדיין יקרה וקשה. רק מעטים זכו להתרחק מבייתם, ואלה חפצו לשתף את קוראיהם בנפלאות אשר ראו בארצות רחוקות. ואם לגבי כל מקום נידח בעולם נהגו כך, על אחת כמה וכמה לגבי ארץ הקודש. הצליינות לארץ היתה מן המסעות הקשים. זו היתה ארץ רחוקה, תרבותה ודת רוב תושביה מוסלמים, אקלימה בלתי-ידיוע, רמתה הטכנולוגית נמוכה ביותר, אוכלוסייתה עוינת לזר בכלל ולנוצרי בפרט. מאידך היא היתה מחוז מאווייהם של מיליוני מאמינים נוצרים ברחבי העולם. ספרות המסעות שימשה אפוא לרבים תחליף נוח ועממי, בגלל חוסר-אפשרות לחוש את חוויות הנסיעה באופן אישי.

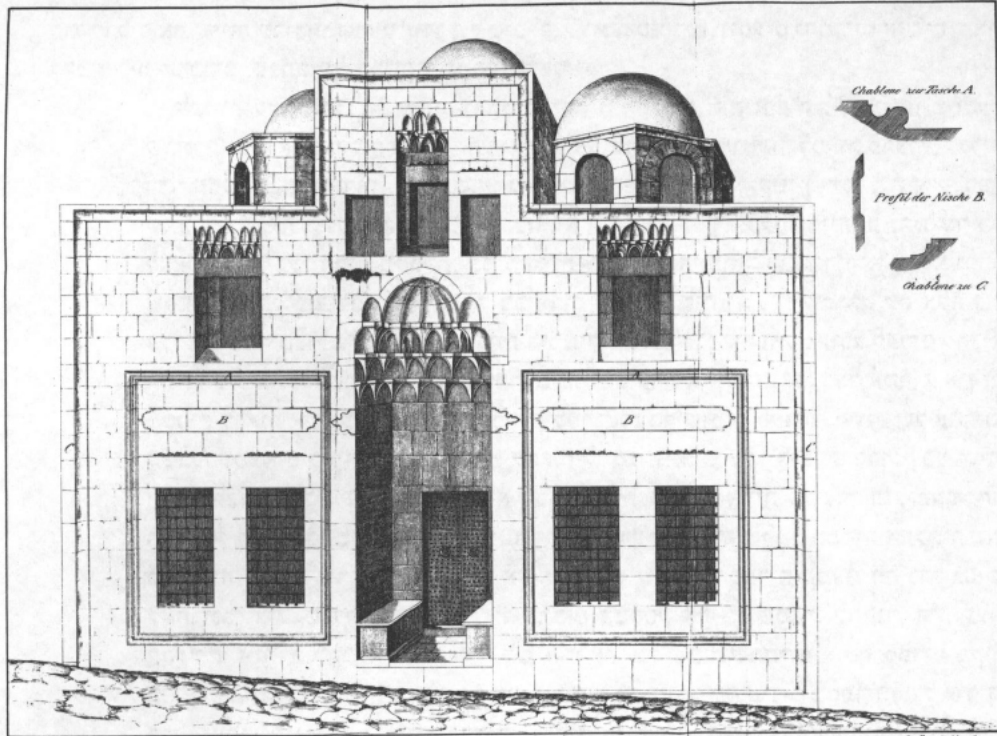
המונוגראפיות שכתב טובלר בעקבות מסעו השני (על בית-לחם, גולגתא ומעיין השילוח),

ברכת חוקיהו, רישום, מתוך 'דפי זכרון מירושלים'

ובעיקר שני הכרכים של 'הטופוגראפיה של ירושלים', הם ספרי-מחקר, שונים באופן מוחלט מן הספר שכתב בעקבות המסע הראשון. כנזכר, טובלר יצא למסע השני לאחר הכנות מדוקדקות ובמטרה מוצהרת לחקור, ולא רק לטייל ולהתרשם. ואכן, כתבים חדשים אלה משלבים בתוכם סיכום מתוך הספרות של נוסעים וחוקרים קודמים יחד עם ממצאיו של טובלר עצמו. הסיכומים הם מתוך ספרות המשתרעת על-פני תקופה ממושכת, החל מימי-הביניים ועד לבני דורו של טובלר, כגון מחקריו של אדוארד רובינסון, שראו אור ב-1838. היות שבמסע זה התרכזו ככוונה תחילה באזור ירושלים בלבד, אפשר לו הדבר להעמיק יותר במחקריו ולהקיף מקורות ומקומות רבים, על-אף היותו חוקר יחיד, שלא נעזר בשום צוות בעת מחקריו. שני הכרכים של הטופוגראפיה היקנו לטובלר פרסום רב, והדבר פתח בפניו דלתות אל ספריות ואל בתיהם של חוקרים אחרים, אשר בהם יכול היה להיעזר בעתיד.

טובלר, בעל החינוך השווייצרי, היה דקדקן בשיטותיו המדעיות. גם השיטות המקובלות במקצועו, הרפואה, עזרו לו לפתח שיטתיות ודיוק בגישתו אל מקורותיו ואל מראה עיניו. בני דורו מתארים אותו בשמץ של גלוג, כמי שמדכא את רגשותיו לטובת הדיוק המדעי. לא החווייה הדתית היתה חשובה לו — גם אם היה איש דתי והתרכז במחקריו במקומות בהם יש לנצרות עניין מיוחד — אלא הדיוק המדעי (וראה בהמשך את עמדתו לגבי מקום קבורתו של ישו). תיאוריו של טובלר

Ein Haus an der Nordseite des Lik-Bäl-es-Sinsleh in Jerusalem, von Süd

מיבנה ממלוכי (אל-קילניה) ברחוב השלשלת. רישום מתוך 'דפי זכרון מירושלים'

דקדקניים, סובלים לעתים עד לעייפה מגודש הפרטים הנמסרים. זהירותו המדעית התבטאה גם בהסתמכותו על מקורות קודמים, אף כתיאור מקומות בהם ביקר בעצמו, מדד ותיאר אותם כפי שראה בעיניו. הוא לא קיבל כמובן מאליו כל דבר שתואר לפני-כן אלא קרא דברים קודמים בביקורתיות רבה. גם העובדה ששני ספרים על ירושלים וארץ-ישראל ראו אור זמן קצר לפני מסעו השני (של רובינסון ושל סגן הקונסול הפרוסי שולץ),¹⁷ לא הרתיעה אותו מלקיים את מסע המחקר שלו ולפרסם את תוצאותיו.

...אצלי ההחלטה לנסוע שנית לירושלים נפלה עוד בטרם הכרתי את מחקריו של רובינסון ואת עבודתו. כאשר זו הגיעה לידי, ראיתי שהוא קצר כבר חלק גדול של שדה-קמה, כאשר אני זה עתה הכנתי את המגל; אך שוכנעתי גם ששיכולים רבות עדיין עומדות, ומזמינות בהדרן את הקוצר. ההודעה על [ספר] טופוגראפיה שנכתב על-ידי שולץ, הקונסול הפרוסי בירושלים, שיתקה אותי בתחילה; ברם, בלי לראות תחילה את העבודה העזתי, וכפי שהוכח אחר-כך היה זה צעד נכון...¹⁸

E. Robinson, *Biblical Researches in Palestine*, London 1841; E.G. Schultz, *Jerusalem; eine Vorlesung*, Berlin 1845

18 טובלר, טופוגראפיה, א, עמ' III.

כדי להכיר את שיטת עבודתו ואת ייחודו של טובלר, לעומת סופרים, נוסעים וחוקרים אחרים, ראוי להביא את הדברים שכתב על הכנותיו למסעו השני:

... לעניות דעתי, הכרחי ונחוץ להתכונן יפה ובדייקנות, אם ארצה להשיג את מטרתי, שהיא להאיר את החושך או את החשך למחצה, לתקן את המוטעה, לסתום פרצות, לגלות דבר חדש. דבר זה נראה לי אפשרי, בתנאי שאחקור רק אזור קטן באופן מדויק, בכך שאבחר רק את ירושלים וסביבותיה כנושא למחקרי. בדרך-כלל הנוסעים נהגו עד כה לצאת לדרך בלי הכנה מספקת, עם ספריית-מסע קטנה ביותר ולא-דווקא מן המוכחר שבספרים. רק בשוכם נהגו לבדוק בכתובים, כדי להשוות את רישומיהם עם אלה של צליינים אחרים, ולהיעזר בהם להערות היסטוריות. דרך-עבודה זו לא תוכל לעולם להביא את ההצלחה הנדרשת. זיכר [פ"ג זיכר, גרמני שביקר בארץ ב-1818] כבר אמר, שאין זה מספיק לראות את הכל במדויק ואחרי-כן לסדר את הרישומים בעזרת נסיונם של אחרים, כשכבר נמצאים באירופה. דרך זו יש לה אפילו מגרעות, כי בכל רגע יש לבדוק כל רעיון חדש, לבדוק הכל שנית – ודווקא בכך יכולות לחול טעויות חדשות בגלל השכחה והמרחק הרב. לכן סבור חוקר-טבע זה, שיש צורך בספרייה שלמה במקום החקירה. אך כזו אינה קיימת בירושלים, אם כי אין להכחיש שאוצר הספרים המצוי בה גדל מאוד לאחרונה. אך גם לו היה שם מבחר כתבים המספק את מי שמגיע לחקור, היה עליו להקדיש זמן רב לקריאה ולחיפוש. לכן החלטתי על שיטה שתחליף אוסף-ספרים מקיף בירושלים ותחסוך זמן רב: לפני נסיעתי הכנתי תקצירים מחיבורים בספריות של ציריך, סט. גאלן, קונסטאנץ, מינכן ווינה... סידרתי אותם לפי סדר אלפביתי ולפי סדר כרונולוגי, וכך יצאתי לדרך, כשבאמתחתי 696 דפי-פוליו עם תקצירים מתוך כ-150 עבודות, שרובן נכתבו על-ידי עדי-ראייה, וכן מספר לא-מבוטל של מפות, תרשימים וציורי-נופים. חרץ מחומר כתוב זה לקחתי אתי לארץ-ישראל רק את ספריהם של ראומר ושל רובינסון.¹⁹ בהכנות ספרותיות אלו חיפשתי לא רק דפוסים נדירים, אלא גם כתבי-יד ישנים. רשימת המקורות מראה שמאמצי אמנם נשאו פרי.²⁰

ואמנם מאה העמודים הראשונים של ספרו זה כוללים רשימה של כתבים רבים, מיוספוס פלביוס, אוגוסטינוס ואוסביוס ועד לנוסעים שקדמו לו בשנים מועטות, כלינין זופ, תרגום לאנגלית של יהוסף שווארץ (בעל 'תבואות הארץ') וכן יומניה של לידי מונטיפיורי.

ברשימה זו מובאים, לשם שלמותה, גם עשרות ספרים בהם טובלר לא יכול היה להשתמש בעת הכנותיו. רשימה זו עתידה לשמש אותו כבסיס למפעלו הביבליוגרפי.

שיטת עבודתו במסעו השני חייבו אותו להישאר בירושלים זמן הרבה יותר ממושך מן המקובל אצל נוסעים אחרים. כך יכול היה ללמוד לא רק את עברה של העיר, אלא גם את חיי היום-יום שלה בתקופתו הוא, דבר הבא לביטוי בחלק מן הפרקים של 'הטופוגרפיה' ובי'דפי זכרון מירושלים'. כדי שיוכל לשוחח עם התושבים ולשאוב מהם מידע, טובלר למד לדבר ערבית בסיסית, גם אם כנראה לא שלט בשפה זו באופן מלא (עוד קודם, לצורך המחקרים, הוא למד אנגלית).

19 רובינסון (לעיל, הערה 17); K. von Raumer, *Palästina*, Leipzig 1835

20 טובלר, טופוגרפיה, א, עמ' V-IV.

גם בספרו על המסע השלישי טובלר מקדיש חלק נכבד לתיאור העיר ומוסדותיה. מאחר ששני הכרכים של ה'טופוגראפיה', שנכתבו לאחר המסע השני, היו ידועים כבר היטב בציבור, נמנע מלחזור על מה שפורסם שם. כך יכול היה הפעם להתרכז בשתי משימות: תיאור וניתוח של תופעות שהושמטו בספריו הקודמים, ותיאור התמורות הגדולות שחלו בעיר במהלך שתי-עשרה השנים שעברו בין המסע השני והשלישי להן מוקדשת כמחצית הספר הדין במסע השלישי. כך ניתן כלי-עבודה חשוב בידי החוקר בן זמננו הרוצה להכיר את השינויים בירושלים באמצע המאה הי"ט (1846-1857), בעקבות התפשטות פעילות המיסיונים והקונסוליות האירופאיות. בתקופה זו חלוגם שינויים ביישוב היהודי, בעקבות הפעילות הנמרצת של בית רוטשילד ושל מונטיפיורי, של 'הפקידים והאמרכלים מאמסטרדם', בשילוב עם החידושים הטכנולוגיים (כגון אניות הקיטור), אשר הקלו על הנסיעה לארץ ועל המגע אתה.

את מרבית דבריו פירסם טובלר בתחילה בעיתון *Das Ausland*, יומון, שיצא לאור בשטוטגרט וטיבינגן שכדרום-גרמניה ובעיתונים אחרים. עיתון זה עסק בתיאורי-מסעות ככל חלקי-תכלת תוך דגש על אופן חיי האנשים בארצות המתוארות, תרבותם החומרית ומנהגיהם. כעיתון יומי הוא לא היה מדעי, וטובלר כתב בו באופן שוטף, כלי הערות-שוליים וכלי הסתמכות על מקורות, גם קיצר בדבריו יותר מאשר בספריו.²¹ בעקבות הפרסום הפופולרי בעיתון טובלר כינס את דבריו ועיבד אותם בצורה מדעית יותר לפרסום בספריו. הוא השתדל מאד לא לחזור בספרים מאוחרים יותר על דברים שאמר בספרים קודמים. כך, לדוגמה, הספר 'טופוגראפיה רפואית של ירושלים' עוסק במחלות הנפוצות בירושלים, אך נמנע מלפרט שנית את כתי-החולים ואת המרפאות הקיימים בירושלים, אותם מנה טובלר כבר קודם בספריו 'דפי זכרון מירושלים' ו'טופוגראפיה של ירושלים וסביבותיה'.

טובלר השתתף גם בהוצאת מפות של ירושלים. מפה אחת ערך על-פי החוקרים קארווד ורובינסון, בתוספת מדידותיו, והיא פורסמה בשנת 1853. שנים מעטות אחרי-כן כתב טקסט מלווה 'Memoirs' למפת ון דה ולדה, אשר מתבססת גם היא בחלקה על מדידותיו.²² ספר יוצא-דופן בין כתביו של טובלר הוא 'דפי זכרון מירושלים'.²³ זוהי הרצאה שוטפת על חיי היום-יום בירושלים, כפי שהמחבר הכירם. אמנם יש בו הערות-שוליים, אך מספרן מועט. בני דורו של טובלר מצאו עניין רב בתיאוריו על חיי היום-יום ועל חיי הדת והתרבות של העיר ירושלים ('הספר הקריא ביותר של ידידנו טיטוס', כדברי אחד מהם), ולקורא בן ימינו זהו מקור חשוב להכרת העיר ירושלים באמצע המאה הי"ט וחי היום-יום של תושביה. פרקיו של ספר זה הם: אקלים (עם רישומים יומיים, כולל מדידת טמפרטורות), מים, צומח, חי, רובעים, כיכרות וסמטאות, בתים, אש ותאורה, כלי-בית, נקיון, מזון, תעסוקה, שירותי-דואר, כסף, מידות ומשקלות, תושבים לפי מיבנה גופם, שפות, מוסר, מנהגים (תענוגות, מילה, חתונה, לוויה, עלייה לקבר, צום), תושבים לפי לאום ודת, מספר התושבים, מוסדות דת ופוליטיקה [כך, ביחד], מלחמה, קונסולים, מוסדות-צדקה,

21 פירוט של מאמריו של טובלר בעיתונות מופיע אצל וריכט וראה להלן, נספח.

22 C.W.M. van de Velde, *Plan of the Town and Environs of Jerusalem, Constructed from the English Ordnance-Survey and Measurements of Dr. Titus Tobler*, London 1857. על מפת ון דה ולדה ראה: "בן-אריה, 'מראה פני העיר ירושלים במחצית הראשונה של המאה הי"ט', מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ-ישראל, ח (תשל"ב), עמ' 101-128.

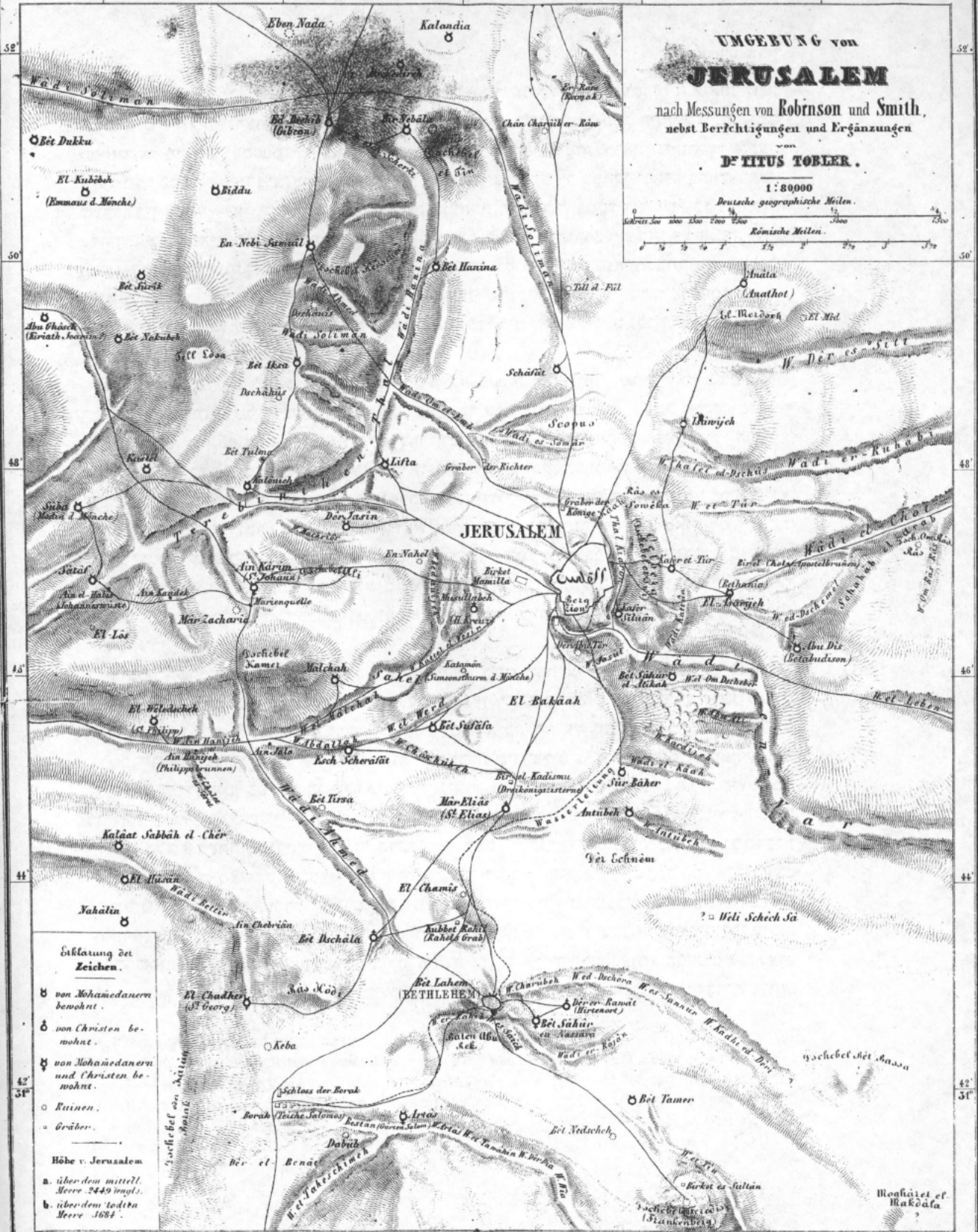
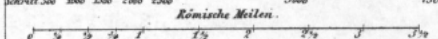
23 לעיל, הערה 11.

UMGEBUNG von
JERUSALEM
 nach Messungen von Robinson und Smith,
 nebst Berichtigungen und Ergänzungen
 von
DR. TITUS TOBLER.

1:80000

Deutsche geographische Meilen.

Römische Meilen.

Erklärung der Zeichen.

- ⊙ von Mohamedanern bewohnt.
 - ⊙ von Christen bewohnt.
 - ⊙ von Mohamedanern und Christen bewohnt.
 - Ruinen.
 - Gräber.
- Höhe v. Jerusalem
 a. über dem mittell. Meere 2449 (engl.)
 b. über dem todten Meere 3684.

Moghätel el Makdäfa

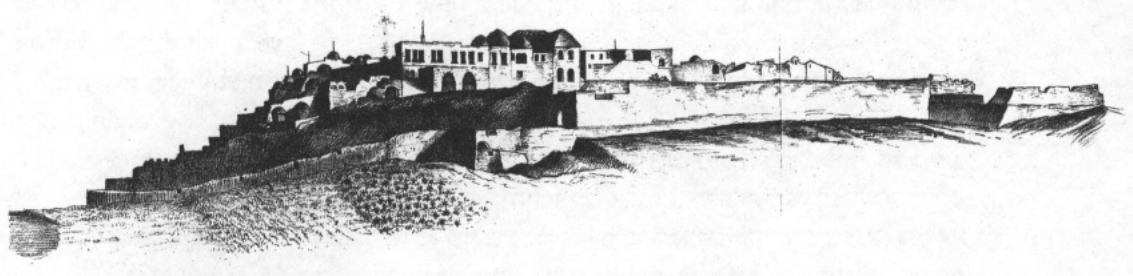
ח'אנים, פונדקים ובתי־קפה, בתי־מרחץ, בתי־ספר, החברה המשכילה, ספריות, צליינים [פרק ארוך בו הוא סוקר את הצליינות ומוסדותיה לאורך ההיסטוריה]. בסיום הספר מובא הפרק 'חוויות אישיות', לאמור יומן־מסע.

נביא כאן שני קטעים המדגימים את אופיו של ספר זה — האחד על מאכלים, והשני עוסק בקשרי הדואר:

בחלב יש מחסור ברוב ימות השנה [טובלר מעיר בהערת־שוליים: 'לכן טענתו של גרמב, שהערכים מרבים לשתות חלב בעת הארוחה, אינה נכונה']. חלב העיזים נמכר לפי כדים, לא שמעתי על מכירת חלב־פרות וחלב־גמלים, אם כי חלב־גמלים מופיע במוצרים של ערכים במקומות אחרים, כגון בחלב חמוץ, גבינה וחמאה. מבחינים בין חלב חמוץ הנקרא לכן, וחלב מתוק (טרי) הנקרא חליב. הראשון כה חמוץ שלא יכולתי לשתות אותו. החלב הטרי נמכר במרוכז בכפר א־טור הרבה יותר בזול מאשר בשוק. יוגורט של התורכים (חלב שהוחמץ על־ידי מיץ־לימון) לא יכולתי למצוא בירושלים... לשומן משתמשים בשמן־שומשום או בשמן־זית. חמאה טרייה נדירה מאוד... טחינה: להכנתה קולים גרעיני־שומשום ומכים בהם במוט. אחר־כך טוחנים אותם במטחנת־שמן המופעלת על־ידי גמל, המושך אבן עגולה על־גבי אבן שוככת. התוצר הוא סמיך — דביק... צבעו צהוב — מלוכלך ומראהו גרעיני. הטחינה נאכלת יחד עם לחם, תאנים או דבש. מאד אהבתי אותם. רבע־אונקיה מחירה 15 פרה (כ־11 פפניג)...²⁴

יש [ב־1846] שני שירותי־דואר בין ירושלים וכיירות, אחד אנגלי ואחד של הפחה. באנגלי מטפל המיסיון הלונדוני. הוא מגיע בסופו של כל חודש ויוצא בראשיתו. הוא די בטוח, וכפי שמסרו לי — גם למשלוח כסף. מתוך רצון טוב מקבלים ללא תמורה גם דברי־דואר של אנשים שאינם שייכים למיסיון. הדואר של הפחה יוצא מדי שבוע. ניתן לקבל תשובה מלונדון תוך חודשיים ומכיירות תוך עשרה ימים. אני קיבלתי מכתב מכיירות בדואר הממשלתי תוך שלושה ימים. תופעה שפחות ניתן לשבח אותה היא, שמכתב אחר שקיבלתי [בדואר הממשלתי] נפתח בדרך ושוב נסגר. גם הדואר של הפחה הוא חנים, אך אם הוא מרשה לעצמו לפגוע בסודיות הדואר, ניתן להניח שהוא מחפש לעצמו תמורה. מכל מקום נותנים בקשיש לדוור. הוא משתמש במטפחת במקום בתיק־מכתבים. לאחר שהוא פורש אותה על הרצפה, מניח עליה את המכתבים, והמקבל מחפש ומקבל את שלו, שהרי הדוור אינו יודע קרוא וכתוב. הרגשתי עצמי ברקיע השביעי כאשר קיבלתי בעיר הקודש מכתב מן המולדת הרחוקה. שני איטלקים בשם סאנטלי ומיקיארלי הודיעו בסתיו 1846 על פתיחת שירות חדש דרך רמלה, יפו, חיפה, עכו, צור וצידון, ללא אחריות.²⁵ כאמור, טובלר נהג בספריו האחרים להסתמך הרבה על מקורות קודמים. יש וכדרך זו הוא חוזר על שגיאות של מקורותיו, בלי לחוש בכך. גם הקורא שאינו מצוי בפרטים ארכיאולוגיים, היסטוריים או נוצריים, יכול למצוא דוגמאות לכך. כך תיאורו את חגי היהודים בספרו 'טופוגרפיה של ירושלים',²⁶ בכללותו הוא טוב ומדויק, אך עקב היעזרו במקור קודם (ספר של Ewald) מופיעות בו טעויות שונות. כך למשל הוא מייחס את הפיוט 'אלי ציון ועריה' הנאמר בט' באב, לקראים; או

24 שם, עמ' 212-214. 25 שם, עמ' 276-277. 26 טובלר, טופוגרפיה, עמ' 620-632.

רשום של מצודת יפו (מבט כללי מדרום)

מתאר את התרת הנדרים בערב יום הכיפורים כאילו היה זה טקס של וידוי בפני רבנים, בדומה לווידוי הקאתולי אצל הכומר.

לעומת זאת היתה לטובלר גישה ביקורתית מאוד אל מקורות-מידע כנסייתיים, אל סיפורים וזיהויים של נזירים. במקרים שונים אין הוא מקבל מסורות של זיהוי מקום קדוש. כך, למשל, הוא מצטרף לרובינסון בשלילת מיקומו של קבר ישו ככנסיית הקבר הקדוש, וכיטוייו כלפי מתנגדיו הם חריפים ביותר.

בתיאורים של לא-נוצרים השתדל להיות אובייקטיבי, גם אם לא תמיד אוהד. בנוסף, בולט יחסו השלילי כלפי מיסיונים המנסים לעשות נפשות בקרב היהודים על-ידי מתן טובות-הנאה (כספיות, רפואיות וכיו"ב), ולא על-ידי שכנוע דתי. הוא ראה בכך גם מעשה-מירמה וגם בזכוּת-כספים, שניתן היה להשקיע במקומות מועילים יותר לנצרות ולנוצרים.

בחלק מעבודותיו ניכר הצירוף של תחומי התעניינותו השונים, כך במחקרו על הגיאוגרפיה הרפואית של ירושלים, שיש בו חקר ארץ-ישראל ורפואה גם יחד, רשם את הדברים הבאים לגבי יריחו ולגבי הסיבות האפשריות למותו של המלך הורדוס. אחרי המשפט 'כאן חי ומת הורדוס הגדול' הוא מצטט את יוסף בן מתתיהו ואומר:

...מחלתו הקטלנית של הורדוס היתה *Wassersucht* וכמיוחד *Brustwassersucht*

[הצטברות נוזלים כתוך הריאות], עם *Kachexie* [טשטוש גופני ונפשין דומיננטית]. קרוב לוודאי הציעו למלך את השהייה ביריחו כאמצעי-ריפוי אקלימי. אם אמנם ניתנה לו עצה זו, היא היתה רצחנית. האקלים החם בוודאי הטיש לחלוטין את כוחותיו של החולה, שיכול היה לצפות להקלה בסבלותיו, לו שהה בהרי הלכנון או בחרמון.²⁷

מטרותיו של טובלר

החל ממסעו השני מטרתו המוצהרת של טובלר היתה מחקר ירושלים וסביכותיה. במסעותיו הבאים, כפי שהזכרנו, רצה להוסיף מחקר של אזורים נוספים (טבריה, נצרת); אלא שלא עלה הדבר בידו מחמת תנאי התברואה והחשש ממגפות. אולם גם כאשר הרחיב את תחום התעניינותו לנצרת, לא התיימר לחקור את ארץ-ישראל כולה. אמנותו הדתית והנוצרית הביאה אותו לחקור דווקא את המקומות הקדושים לנצרות: ירושלים, בית-לחם ונצרת. גם המקומות הנחקרים בתוך ירושלים

27 שם, עמ' 661. טובלר. י' קלרזנר, היסטוריה של הבית השני, ד, ירושלים תשי"ט, עמ' 167 והערה 38.

מראים על כיוון-התעניינות זה; דפים רבים מוקדשים לתיאור ולניתוח אתרים קדושים לנצרות, לכנסיות, למנזרים ולמוסדות-מיסיון. טובלר אמנם היה רופא ולא כומר, וחיפש את 'האמת המדעית', כפי שהתבטא. אולם אמת זו הוא חיפש ביחס לאותם אתרים, בהם מצא עניין כחוקר נוצרי פרוטסטאנטי. דווקא הכומר רובינסון הוא שחצה את סיני, חקר את הנגב ומקומות אחרים, ואילו הרופא טובלר הוא שהצטמצם בירושלים ובעוד מספר מועט של אתרים קדושים לנצרות. אולם כאמור, גישתו לאתרים קדושים לנצרות גם היא היתה ביקורתית. הוא הטיל ספק באמיתות מסורות שנמסרו מדור לדור בכנסיות ובמנזרים ובמידת קדושתם האמיתית של האתרים. בכך לא היה ראשון, אך הוא חיזק בכך כיוון-מחשבה אופייני לנוצרים הפרוטסטאנטים, שהלכו והשתחררו ממסורות של כנסיות אחרות, בייחוד אחרי מסעו הראשון בארץ של אדוארד רובינסון (1838). מבחינת הפרוטסטאנטים, לא האתר המדויק הוא המביא אותם להתפעם ולחוש בחוויה הדתית, אלא עצם התהלכותם בארץ ובעיר בה פעל ישו, ובה אירעו כל הדברים המתוארים בתנ"ך ובכרית החדשה היא החשובה.

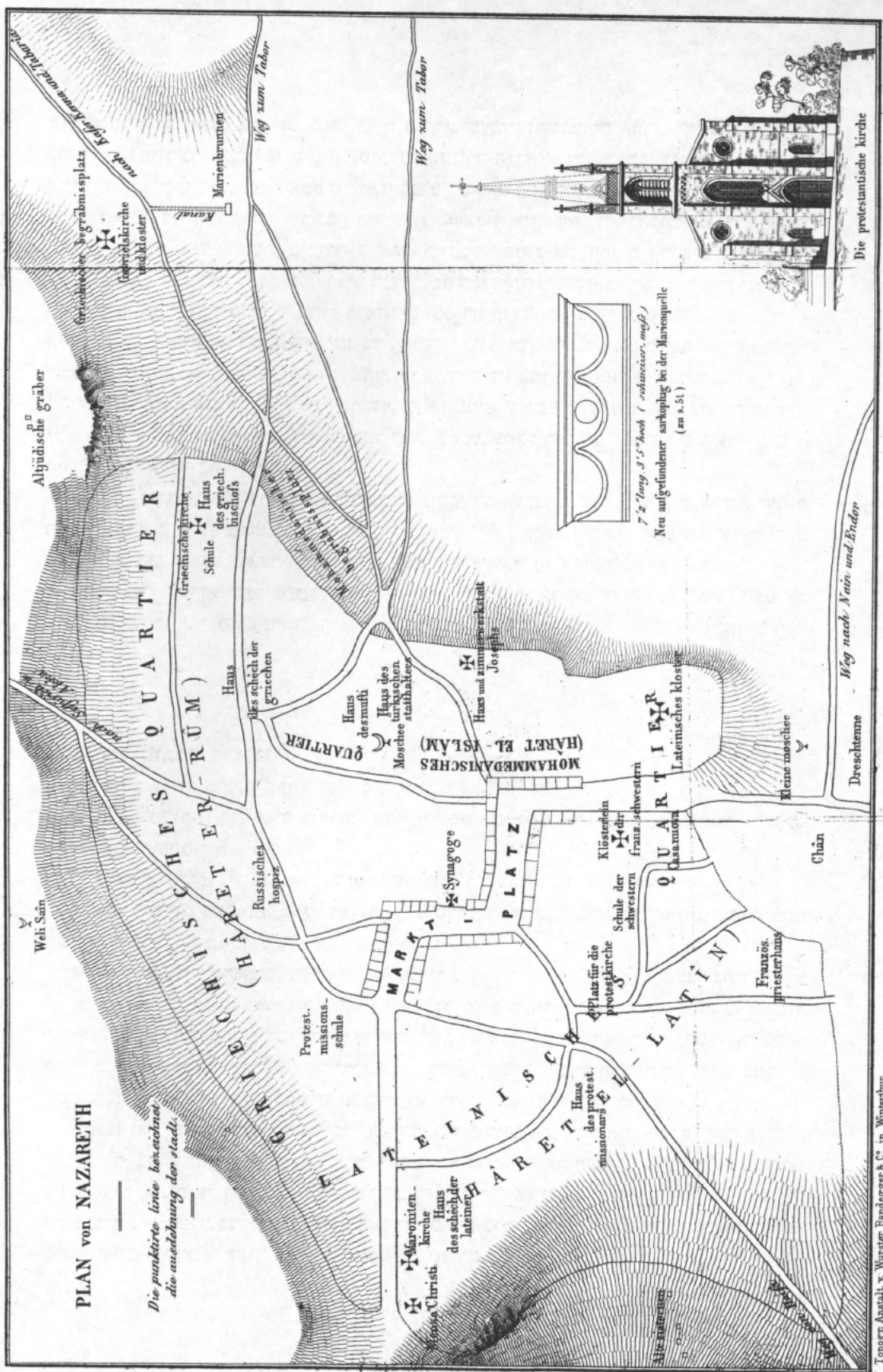
טובלר עסק גם בזיהוי אתרים עתיקים על-פי שמותיהם הערביים, על-פי שרידים ארכיאולוגיים ועל-פי מיקומם. אולם בתחום זה לא יכול היה לפעול גדולות, כי לא היתה לו הכשרה ארכיאולוגית, וגם ידיעתו את השפה הערבית היתה דלה, ואילו שפות שמיות אחרות לא ידע כלל. תיאור ארץ-ישראל בתקופתו הוא, המאה הי"ט, היתה לו כמטרה משנית. הוא תיאר גם את התמורות שחלו בין מסעותיו השונים, אולם לא כמטרה בפני עצמה, אלא יותר כחומר-רקע למחקרו.

ערכו של טובלר לדורנו

תחומי מחקריו של טובלר ניתנים, כאמור, לחלק לשלושה:

- א. חקר המקומות הקדושים לנצרות, זיהוי מקומם וכדיקת האפשרות שהם מציאותיים וחקר התפתחותם ההיסטורית.
- ב. בדיקות ארכיאולוגיות, אדריכליות-היסטוריות ובלשניות של מקומות עתיקים.
- ג. חיי היום-יום בתקופתו, כולל תיאור של מוסדות, מנהגים, אוכלוסייה ומבנים, גם אם אינם קשורים בנצרות או בנוצרים.

בשני התחומים הראשונים אין לקורא של ימינו עניין רב, בעיקר משום שהצטבר בינתיים ידע רב, שהפך את כתביו של טובלר בתחומים אלה למיושנים ביותר. טובלר גם לא היה בעל הכשרה מקצועית רבה למחקר ארץ-ישראל, ובארכיאולוגיה לא הבין כמעט מאומה. עיקר גדולתו בחקר הארץ היה באיסוף חרוץ של פיסות-מידע, שהיו מפוזרות בספריות רבות ובכתבים רבים. עמדו לו בכך כושר ההסתכלות שלו, התמדתו בתחום זה, לו הקדיש שנים כה רבות מחייו. לעומת זאת, תיאוריו של בני תקופתו הם המעניינים היום את חוקר ארץ-ישראל במאה הי"ט. טובלר ניחן בחוש-סדר, בשיטתיות וכיכולת לסכם באופן מדויק את אשר ראה. דבר זה מאפשר לנו היום לזהות מבנים של המאה הי"ט וללמוד על חיי היום-יום של ירושלים בתקופה ההיא. ההשוואה בין כתביו של טובלר בעקבות המסעות השונים יכולים ללמד על התמורות שחלו בתקופה זו של תריסר שנים בין המסע השני והשלישי (ובמידת-מה גם חלק מן התמורות מאז ועד המסע החטוף

PLAN von NAZARETH

Die punktirte linie bezeichnet die ausdehnung der stadt.

Topogr. Anstalt v. Wurster, Randegger & C. in Wismarthur.

הרביעי). תועלת רבה ניתן גם להפיק מן ההשוואה בין מה שמתאר טובלר לבין כתבים מאוחרים יותר, של מחברים אחרים שכאו לארץ אחריו.

יש גם מגרעות בכתביו של טובלר, מבחינת הכרותנו את הארץ דרך כתביו והוא מנהגו להשלים את מה שהחסיר במראה עיניו מקריאה במקורות קודמים, בלא שתמיד הצליח להפריד שם בין המהימן לבין היתר. אפשר גם להעיר כי אף במסעו השני שהה בארץ זמן ממושך, גם אז לא ליווה מחזור שנתי שלם של חיי ירושלים (הוא שהה בה כזכור מאוקטובר ועד ראשית מארס). את החיים מחוץ לירושלים גם לא הכיר בצורה כה מלאה, כפי שהכיר את העיר עצמה. בתקופתו נחשב למומחה בענייני ארץ-ישראל; ספק אם מאוחר יותר היו מכנים אותו כך. אולם חדות הראייה, גישתו המקיפה לנושא, תיאורו המפורטים והמאורגנים לפי פרקים ענייניים הם המקנים לכתביו טובלר את ערכם הייחודי עבור חוקר ארץ-ישראל בימי-הביניים. יש ערך רב לכתב-היד שפירסם טובלר, ועדיין מרכים לצטט אותם.

סיכום

ראשית הדיון כאן היתה באישיותו של טובלר, היא המבדילה בינו לבין עשרות ומאות נוסעים אחרים אשר היו בארץ במאה הקודמת, עברו אותה ביעף, וכתביהם אינם אלא אוסף-זכרונות שטחיים ביותר. טובלר הקדיש את עצמו לחקר ארץ-ישראל במשך עשרות שנים, ואת מה שהחסיר במראה, השלים בלימוד מתוך ספרים. ייחודו הוא בהתרכזותו בעיר ירושלים (ובמידת-מה בבית-לחם ובנצרת), בגישתו האספנית-מסכמת מחד והביקורתית והדקדקנית מאידך, ובביקוריו הרבים, המשתרעים על פני שלושים שנה, שאיפשרו לו לתאר תמורות, לערוך השוואות ולא להסתפק בתמונה סטאטית של הארץ.

טובלר היה אדם רב-גוני וזהו מקור הצלחתו וחולשתו. הוא לא התפרנס ממחקריו; אדרבא, היו לו קשיים בהוצאתם לאור והם עלו לו ממון רב. לכן נאלץ להקדיש זמן רב לפרנסתו כרופא. נוסף על כך היה פוליטיקאי, בלשן, וסופר חובב. הספקו המדעי של טובלר היה רב, ואנו יכולים רק לשער לאיזו דרגה היה מגיע, לו יכול היה להקדיש את כל מרצו לחקר הארץ. טובלר חש בעצמו, כי מלאכתו לא הושלמה, והוא כתב:

... בעודי מרגיש את חוסר השלמות של עבודתי, אני מסיים בתקווה שבקרוב אחרים...

יאירו דברים שנשארו חבויים בחושך, יהפכו שמא לברי, יגלו [דבר] חדש. הזמן שיחלוף יעזור [שדבר זה] יתגשם, ובעיקר [יעזור] אותו זמן, בו הממלכה הרקובה והברברית למחצה של התורכים תמוטט, [כפי שיקרה] לפי חוקי ההיסטוריה הנצחיים ולפי המגיע לה [לאותה ממלכה], וללא ספק העולם הנוצרי המנצח יקח את ארץ-ישראל בידיו, וכך...

הפוך האזור למתורבת.²⁸

נספח: רשימת פרסומים של טיטוס טובלר*

שמעון שטרן וחיים גורן

1. *Lustreise ins Morgenland*, Zürich 1839, 2 vols., 336 und 284 pp. (מסע תענוגות בארץ הקדם).
2. 'Reise von Jerusalem nach Beirut und Smyrna 1846', *Das Ausland*, 19 (1846), Nrs. 286-294, 297-301 (מסע 'מירושלים לביירות ולאזמיר').
3. 'Spaziergang von Jerusalem nach dem Jordan und Todten Meere', *ibid*, 20 (1847), Nr. 57-63 (טיול 'שישה-עשר') (הימים מטריאסטה דרך מצרים ליפו בארץ-ישראל).
4. 'Die sechzehn Tage von Triest über Aegypten nach Jaffa in Palästina', *ibid*, Nr. 130-134 (טיול מבית-לחם למבוכ) (בחריון).
5. 'Ausflug von Bethlehem nach dem Labyrinth in Chareitun', *ibid*, Nr. 179-181 ('קונסוליות בירושלים').
6. 'Die neuesten Forschungen in Jerusalem', *ibid*, 21 (1848), Nr. 17-20 ('המחקרים החדשים ביותר בירושלים').
7. 'Die Via Dolorosa in Jerusalem', *ibid*, Nr. 21 ('ויא דולורוזה בירושלים').
8. 'Die Quelle Siloah', *ibid*, Nr. 52-53 ('מעייני השילוח').
9. 'Das Christusgrab und Golgatha', *ibid*, Nr. 92-93 ('קבר ישו וגולגתא').
10. 'Die christlichen Klöster in Jerusalem', *ibid*, Nr. 95 ('המזמרים הנוצריים בירושלים').
11. 'Jerusalems Handel und Gewerbe', *ibid*, Nr. 98 ('מסחר ומלאכה בירושלים').
12. 'Sittliche Zustände in Jerusalem', *ibid*, Nr. 100 ('המצב המוסרי בירושלים').
13. 'Aerzte, Apotheken und Krankenhäuser in Jerusalem', *ibid*, Nr. 115 ('רופאים, בתי-מרקחת ובתי-חולים') (בירושלים).
14. 'Die lachende Seite Jerusalems', *ibid*, Nr. 133-135 ('הצד המחיך של ירושלים').
15. 'Von Jaffa nach Ramleh', *ibid*, 22 (1849), Nr. 49-51 ('מיפו לרמלה').
16. 'Von Ramleh nach Jerusalem', *ibid*, Nr. 53-55 ('מרמלה לירושלים').
17. 'Aus meinen Erlebnissen in Jerusalem', *ibid*, Nr. 71-76 ('מחוויותי בירושלים').
18. 'Bethlehem in Palästina', *ibid*, Nr. 131-133 ('בית-לחם בארץ-ישראל').
19. 'Die Franziscaner in Jerusalem', *ibid*, Nr. 202-203 ('הפרנציסקאנים בירושלים').
20. 'Die Protestanten in Jerusalem', *ibid*, Nr. 237-238 ('הפרוטסטנטים בירושלים').
21. *Bethlehem in Palästina. Topographisch und historisch nach Anschau und Quellen geschildert*, St. Gallen—Bern 1849, 273 pp. (בית-לחם בארץ-ישראל).

* א. ברשימה זו נכללים אך ורק פרסומים של טובלר העוסקים בארץ-ישראל. הרשימה בנויה על הפרסומים המפורטים אצל ורייכט (לעיל, הערה 1), עמ' 379-382, 697, 727. נתונים רבים מביבליוגרפיה ראשונית זו שונו להלן על-סמך בדיקת הפרסומים עצמם והוספו פרסומים שאינם מופיעים אצל ורייכט. עם זאת אין כאן ביבליוגרפיה מלאה של כל כתבי טובלר העוסקים בארץ-ישראל.

ב. הפריטים המסומנים בכוכב אינם מופיעים ברשימות השונות בספרו של ורייכט.

ג. הפריטים 6, 9, 10, 13, 19 הם לפי השלמות נוימן (לעיל, הערה 1).

ד. ברשימתו של ורייכט נמנה גם פריט נוסף (מס' 51 אצלו) שהוא מקור ארכיוני השמור במחלקת כתבי-היד בספריית המדינה הבווארית במינכן וסימונו: Codex Iconographicus 196. בחיזוק זה אוסף שרטוטים של טובלר מסיווריו בארץ. חומר זה נמצא בשלבי הכנה לפרסום על-ידי חיים גורן.

ה. לטובלר פרסומים רבים נוספים. ראה רשימה חלקית אצל היים (לעיל, הערה 3).

23. *El-Kuds, Grundriss von Jerusalem nach Catherwood und Robinson*, St. Gallen — Bern 1849, (Masstab 1:6,120) (אל־קודס, מפה של ירושלים לפי קתרוד ורובינסון).
24. 'Die amerikanische Forschungsfahrt auf dem Jordan und todten Meere', *Das Ausland*, 23 (1850), Nr. 1-5 (מסע המחקר האמריקני לירדן וים המלח).
25. 'Die Gesundquelle beim Tempelplatz in Jerusalem', *ibid*, Nr. 135 (מעיין הבריאות ליד מקום המקדש) (בירושלים).
26. *Golgotha, Seine Kirchen und Klöster*, St. Gallen — Bern 1851, 553 pp. (גולגתא, כנסיותיה ומזרייה).
- *27. *Magistri Thetmari, Iter ad Terram Sanctam, A.D. 1217*, St. Gallen — Bern 1851 (מסעו של המגיסטר תטמר) (לארץ־הקודש, 1217).
- *28. 'Ueber Dr. Tobler's Grundriss von Jerusalem', *ZDMG*, V (1851), pp. 372-374 (על־אודות מפת ירושלים של) (ד"ר טובלר).
29. *Die Siloahquelle und der Oelberg*, St. Gallen 1852, 327 pp. (מעיין השילוח והר־הזיתים).
30. 'Die neuesten Leistungen in der Planographie von Jerusalem', *ZDMG*, VII (1853), 223-228 (ההישגים) (החדשים בקרטוגרפיה של ירושלים).
31. *Denkblätter aus Jerusalem*, St. Gallen — Konstanz 1853 760 pp. (דפי זכרון מירושלים).
32. *Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen*, Berlin 1853-1854, 2 vols.; *Die Heilige Stadt*, 677 pp.; *Die Umgebungen*, 1,033 pp. (טופוגרפיה של ירושלים וסביבותיה).
- *33. 'Van de Velde's Reise durch Syrien und Palästina', *Das Ausland*, 28 (1855), Nr. 9-10 (מסעו של ון דה ולדה) (דרך סוריה וארץ־ישראל).
34. 'Die neuern Leistungen der Franzosen in der Kunde Palästina's', *ibid*, Nr. 47 (הישגיהם של הצרפתים) (בידיעה ארץ־ישראל).
35. *Beiträge zur medizinischen Topographie von Jerusalem*, Berlin 1855, 67 pp. (הערות לטופוגרפיה הרפואית של) (ירושלים).
- *36. 'Die Baumwollenhöhle in Jerusalem', *Das Ausland*, 29 (1856) Nr. 33 (מערת הכותנה בירושלים).
37. 'Die Baumwollenhöhle in Jerusalem', *Petermann's Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt*, 2 (1856), pp. 233-234 (מערת הכותנה בירושלים).
38. 'Neue Forschungen in Jerusalem: Forschungen zur nähern Kunde von Jerusalem und seiner Umgebung', *ibid*, 3 (1857), pp. 24-27 (מחקרים חדשים בירושלים וסביבותיה).
- *39. 'Dr. Titus Tobler's Wanderungen in Palästina, 1857', *ibid*, 4 (1858), pp. 5-8 (סיוריו של ד"ר טובלר בארץ־) (ישראל, 1857).
40. *Planographie von Jerusalem (1:4,843)*, Gotha 1858, 24 pp. (קרטוגרפיה של ירושלים).
- *41. 'Memoir', *Plan of the Town and Environs of Jerusalem Constructed from the English Ordnance-Survey and Measurements of Dr. Titus Tobler*, by C.W.M. Van de Velde, Gotha and London 1858.
42. *Dritte Wanderung nach Palästina im Jahre 1857*, Gotha 1859, 514 pp. (מסע שלישי לארץ־ישראל בשנת 1857).
43. 'Das Heilige Land und die Italiener', *Das Ausland*, 34 (1861) Nr. 1 (ארץ הקודש והאיטלקים).
44. 'Analekten aus Palästina':
 - (1) 'Abu Ghosch', *ibid*, Nr. 37-38 ('אבו־גוש').
 - (2) 'Die Russen', *ibid*, Nr. 39 ('הרוסים').
 - (3) 'Der Purpur der Alten', *ibid*, ('הארגמן הקדום').
 - (4) 'Christenmord in Jafa', *ibid*, 35 (1862), Nr. 26 (רצח הנוצרים ביפו).
 - (5) 'Das heilige Land und die Griechen', *ibid*, Nr. 52 ('ארץ הקודש והיוונים').
 - (6) 'Die unglückliche französische Pilgerkarawane im Herbst 1859', *ibid*, 36 (1863), Nr. 13 (שיירת) (הצליינים הצרפתים חסרת־המזל בסתיו 1859).
 - (7) 'Besson's Vergleichungen zwischen Morgen- und Abend-ländischem aus dem 17ten Jahrhundert', *ibid*, Nr. 38 (השוואותיו של בסון בין ארצות המזרח לארצות המערב במאה הי"ז).

- (8) 'Das Haschischrauchen und Haschischessen in Jerusalem', *ibid*, 38 (1865), Nr. 19 (עישון ולעיסת) (חשיש בירושלים).
- (9) 'Meine vierte Wanderung im Jahr 1865', *ibid*, 39 (1866), Nr. 11-12 ('מסעי הרביעי בשנת 1865').
45. 'Das Heilige Land und die Schweizer', *Die Schweiz*, Bern 1863, 15 pp. ('ארץ הקודש והשווייצים').
- *46. *De locis sanctis quae perambulavit Antoninus Martyr ca A. D. 570*, St. Gallen 1863 על-אודות המקומות) (הקדושים בהם סייר המרטיר אנטונינוס, 570 לערך ספרו של תיאודוריקוס על-אודות) (המקומות הקדושים, נערך ב-1172 לערך).
47. 'Briefe aus Süd und Ost', *Augsburger Allgemeinen Zeitung*, 1865, Nr. 357-358 ('מכתבים מדרום ומזרח').
49. 'Briefe aus Süd and Ost', *Süddeutsche Warte* 22 (1866), Nr. 1.
- *50. 'Neuere wissenschaftliche Reisen des Marine-Officers Mansell und des Herzogs von Luynes nach Palästina', *Das Ausland*, 38 (1865), Nr. 14 (המאמר); 'ארץ-ישראל'; T.T. כנראה טובלר (חתום).
51. *Bibliographia geographica Palaestinae*, Leipzig 1867, 265 pp. (ביבליוגרפיה גיאוגראפית של ארץ-ישראל).
52. *Nazareth in Palästina. Nebst Anhang der vierten Wanderung*, Berlin 1868, 344 pp. (נצרת בארץ-ישראל).
- *53. *Palaestinae descriptiones ex saeculo IV, V et VI*, St. Gallen-London-Paris 1869 (תיאורי ארץ-ישראל מן) (המאות ד, ה ו-ו).
54. *Der grosse Streit der Lateiner mit den Griechen in Palästina über die heiligen Stätten im vorletzten Jahrhundert und der Neubau der Grabkuppel zu Jerusalem im letztverflossenen Jahrzehnd*, St. Gallen 1870 (המריבה הגדולה של הלאטינים [הקאתולים] עם היוונים אודות המקומות הקדושים במאה לפני האחרונה, והבנייה (מחדש [שיפוץ] בעשור שעבר).
55. 'M.F. de Saulcy vor dem Forum der Wahrheit und Wissenschaft', *Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Testaments*, 1872, pp. 115-142 ('פ' דה סוסי בפני הפורום של האמת והמדע').
56. *Descriptiones Terrae Sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV*, Leipzig 1874, 539 pp. (תיאורי ארץ הקודש).
57. 'Ancient Jewish Graves', in: *Letters from Dr. T. Tobler, PEFQS*, 1875, 177-180 ('קברים יהודיים קדומים').
58. 'Bibliographia geographica Palaestinae ab anno CCCXXXIII usque ad annum M', *Neuer Anzeiger für Bibliothekwissenschaft*, Dresden 1875 ('1000 עד משנת 333 של ארץ-ישראל משנת 333 עד 1000').
- *59. 'Bädeker und Socin in Palästina', *Augsburger Allgemeinen Zeitung* [1875], Nr. 183 (בדקר וסוצין בארץ-ישראל).
60. 'Letter No. III from Dr. Tobler', *PEFQS* 1876, pp. 103-104.
61. 'Das "Nadelöhr" des Testaments', *Das Ausland* 50 (1877), Nr. 1 ('"קוף המחט" בכתבי הקודש').
- *62. *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae Sanctae, ex saeculo IV-XI*, Genf 1877 (מסעות לירושלים) (ותיאורי ארץ הקודש במאות ד-יא).